

УДК 347.724:347.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.6.12>**Володимир Цікало,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Львівського національного університету імені Івана Франка

ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ: ПОНЯТТЯ Й ВИДИ

Стаття присвячена видам засад здійснення та захисту корпоративних прав. Під засадами здійснення та захисту корпоративних прав варто розуміти передбачені законом, загальні (основні) положення, які визначають форми й виражають способи поведінки суб'єктів корпоративних відносин.

З урахуванням положень Цивільного кодексу України, а також загального смислу актів галузевого корпоративного законодавства можна виділити такі засади здійснення та захисту корпоративних прав: 1) здійснення та захист корпоративних прав вільно й на власний розсуд («свобода» в здійсненні та захисті корпоративних прав); 2) здійснення та захист корпоративних прав добросовісно й розумно («добросовісність і розумність» у здійсненні та захисті корпоративних прав); 3) здійснення та захист корпоративних прав у співвідношенні з розміром частки в статутному капіталі («співвідношення з розміром частки в статутному капіталі» під час здійснення та захисту корпоративних прав).

Співвідношення з розміром частки в статутному капіталі господарського товариства буває двох видів: 1) співвідношення з вартістю частки, належної конкретному учаснику (акціонеру) товариства (наприклад, згідно з ч. 1 ст. 89 Закону України «Про акціонерні товариства», акціонери-власники простих акцій мають право на участь у розподілі майна товариства пропорційно до кількості належних їм акцій: цей вид співвідношення варто назвати «пропорційністю» в здійсненні та захисті корпоративних прав); 2) співвідношення з певним відсотком у статутному капіталі, установленим законом (наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства», акціонери, які стали власниками домінуючого контрольного пакета акцій (95 і більше відсотків простих акцій), мають право на примусовий викуп ними акцій в інших акціонерів (право на «витіснення»): цей вид співвідношення має назву «співмірність (співрозмірність)» у здійсненні та захисті корпоративних прав).

Ця засада здійснення та захисту корпоративних прав дає підстави виділити самостійний критерій їх класифікації. Корпоративні права учасників господарських товариств за видом співвідношення з розміром частки в статутному капіталі можна поділити на два види: а) корпоративні права, які підлягають здійсненню та захисту пропорційно до вартості частки, належної учаснику («пропорційні корпоративні права»); б) корпоративні права, які підлягають здійсненню та захисту співмірно з певним відсотком частки, установленим законом («співмірні корпоративні права»).

Ключові слова: здійснення та захист, корпоративні права, пропорційність, співвідношення, співмірність.

Постановка проблеми. Різноманітність форм і способів здійснення й захисту корпоративних прав викликає необхідність у їх виокремленні серед інших суб'єктивних прав. «Індивідуалізація» корпоративних прав може бути досягнута за допомогою аналізу засад їх здійснення та захисту.

Окремим питанням засад здійснення та захисту корпоративних прав приділила увагу низка українських учених, таких, наприклад, як О.В. Бігняк, В.А. Васильєва, Ю.М. Жорнокуй, О.Р. Кібенко, В.М. Косак, О.О. Кот, Н.С. Кузнєцова, І.В. Лукач, В.В. Луць, Н.А. Сліпенчук, М.В. Соколовський, І.В. Спасиво-Фатєєва, Я.М. Шевченко й інші. Разом із тим недостатньо дослідженими залишаються види засад здійснення та захисту корпоративних прав у їх співвід-

ношенні з окремими особливостями здійснення (захисту).

Мета статті – для вирішення частини окресленої проблеми необхідно встановити поняття засад здійснення та захисту корпоративних прав, їх види, а також співвідношення з окремими особливостями здійснення та захисту.

Виклад основного матеріалу. Правовою базою здійснення та захисту корпоративних прав є певні загальні (основні) положення (засади). Ці загальні (основні) положення визначають форми й виражають способи поведінки учасників корпоративних відносин. Зважаючи на те що значення засад мають лише загальні (основні) правові положення, вони можуть бути передбачені

виключно законом, тобто безпосередньо встановлені в його нормах або впливати з його загального смислу. Як стверджує відомий український цивіліст С.М. Братусь, «необхідно визнати, що основні засади (принципи) ми повинні виявляти в самих нормах, які в сукупності становлять певну галузь права; якщо ж там принципи прямо не сформульовані, вони повинні бути виявлені із загального смислу норм» [1, с. 139].

З урахуванням здобутків цивілістичної науки, а також форм і способів здійснення та захисту корпоративних прав можна запропонувати таке визначення їх засад: засади здійснення та захисту корпоративних прав – це передбачені законом загальні (основні) положення, які визначають форми та виражають способи поведінки суб'єктів корпоративних відносин.

Оскільки зміст прав учасників господарських товариств, які за своєю правовою природою є корпоративними, розкрито в главах 7 і 8 Цивільного кодексу України, очевидною є їх цивільно-правова природа. Засади здійснення та захисту цивільних прав характерні для такого їх різновиду, як корпоративні права. На тому, що засади цивільних відносин поширюють свій вплив і на здійснення корпоративних прав, наполягає Н.С. Кузнецова [2, с. 13].

Кодифіковані засади здійснення цивільних, у тому числі корпоративних, прав закріплені в ст. 12 Цивільного кодексу України. У статті 20 цього Кодексу встановлені засади захисту цивільних, а отже, і корпоративних, прав. Засади здійснення й захисту корпоративних прав також впливають із загального смислу галузевих актів корпоративного законодавства, зокрема Законів України «Про акціонерні товариства» й «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

У статтях 12 і 20 Цивільного кодексу України встановлено дві засади здійснення та захисту цивільних прав: здійснення та захист цивільних прав вільно й на власний розсуд, а також здійснення та захист цивільних прав добросовісно й розумно. Кожна з перелічених засад безпосередньо проявляється в корпоративних відносинах, є характерною для здійснення та захисту корпоративних прав.

Керуючись загальним смислом положень Законів України «Про акціонерні товариства» і «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», необхідно виділити ще одну засаду здійснення та захисту саме корпоративних прав. Вона полягає у «співвідношенні» з розміром частки в статутному капіталі під час здійс-

нення (захисту) корпоративних прав. Зміст цієї засади означає, що здійснення та захист корпоративних прав залежить від розміру частки учасника (акціонера) у статутному капіталі господарського товариства.

У свою чергу, співвідношення з розміром частки в статутному капіталі господарського товариства буває двох видів: 1) співвідношення з вартістю частки, належної конкретному учаснику (акціонеру) товариства (наприклад, згідно з ч. 1 ст. 89 Закону України «Про акціонерні товариства», акціонери-власники простих акцій мають право на участь у розподілі майна товариства пропорційно до кількості належних їм акцій: цей вид співвідношення варто назвати «пропорційністю» у здійсненні та захисті корпоративних прав); 2) співвідношення з певним відсотком у статутному капіталі, установленим законом (наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства», акціонери, які стали власниками домінуючого контрольного пакета акцій (95 і більше відсотків простих акцій), мають право на примусовий викуп ними акцій в інших акціонерів (право на «витіснення»): цей вид співвідношення має назву «співмірність (співрозмірність)» у здійсненні та захисті корпоративних прав). Отже, «співвідношення» з розміром частки в статутному капіталі господарського товариства (співвідношення) як засада здійснення та захисту корпоративних прав включає два окремі елементи (два види співвідношення): «пропорційність» у здійсненні та захисті корпоративних прав (якщо здійснення корпоративних прав залежить від вартості частки, яка належить конкретному учаснику (акціонеру)); «співмірність» у здійсненні та захисті корпоративних прав (якщо здійснення корпоративних прав залежить від певного відсотка в статутному капіталі, установленого законом).

Ця засада здійснення та захисту корпоративних прав дає підстави виділити самостійний критерій їх класифікації. *Корпоративні права учасників господарських товариств* за видом співвідношення з розміром частки в статутному капіталі можна поділити на: а) корпоративні права, які підлягають здійсненню та захисту пропорційно до вартості частки, належної учаснику («пропорційні корпоративні права»); б) корпоративні права, які підлягають здійсненню та захисту співмірно з певним відсотком частки, установленим законом («співмірні корпоративні права»).

З урахуванням положень Цивільного кодексу України, а також загального смислу актів галузевого корпоративного законодав-

ства можна виділити такі засади здійснення та захисту корпоративних прав: 1) здійснення та захист корпоративних прав вільно й на власний розсуд («свобода» в здійсненні та захисті корпоративних прав); 2) здійснення та захист корпоративних прав добросовісно й розумно («добросовісність і розумність» у здійсненні та захисті корпоративних прав); 3) здійснення та захист корпоративних прав у співвідношенні з розміром частки в статутному капіталі («співвідношення з розміром частки в статутному капіталі» під час здійснення та захисту корпоративних прав).

Кожна з перелічених засад безпосередньо проявляється в корпоративних відносинах, є характерною для здійснення та захисту корпоративних прав.

Серед дослідників принципів (засад) здійснення та захисту корпоративних прав поширеною стала позиція щодо так званих «нетипових» засад. Як правило, звертають увагу на засаду «підпорядкування волі» суб'єкта корпоративних прав волі інших учасників правовідношення. Зокрема, мову ведуть про «наявність владного підпорядкування (отже, відсутність юридичної рівності) у відносинах між суб'єктами корпоративних правовідносин – акціонером і загальними зборами товариства, рішення яких є обов'язковими для учасників; органами управління товариства» [3, с. 11; 4, с. 129]. Це владне підпорядкування начебто має два прояви: 1) визначення волі одного учасника корпоративних відносин поведінкою іншого; 2) перевага (панування) волі одного з учасників корпоративних відносин над волею іншого.

На переконання деяких учених, здійснення корпоративних прав учасників (акціонерів) передбачає визначення волі одного учасника корпоративних відносин поведінкою іншого – волі товариства учасником (акціонером) і навпаки. Так, рішення учасників (акціонерів), прийняті на засіданнях органів управління товариством, є обов'язковими для самого товариства як суб'єкта корпоративних відносин. Вони відзначають, що, за загальним правилом, учасники цивільного обороту не можуть брати участі у формуванні волі контрагента.

Проте із цього загального правила можуть бути встановлені винятки. Такі винятки актами цивільного законодавства України передбачені. Прикладом є договір приєднання, закріплений у ст. 634 Цивільного кодексу України. Договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією зі сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише

шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору загалом. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору (ч. 1 ст. 634 ЦК України). З наведеної законодавчої норми вбачається, що одна зі сторін договору приєднання, яка встановлює його умови у формулярах або інших стандартних формах, не просто бере участь у формуванні волі іншої сторони (контрагента), а повністю її формує. Незважаючи на це, ні в кого не викликає сумніву, що відносини, які виникають із договору приєднання, є цивільними.

Інший аргумент представників засади «підпорядкування волі» полягає в перевазі (пануванні) волі одного учасника (акціонера) господарського товариства над волею іншого під час установлення змісту суб'єктивного корпоративного права. Так, деякі корпоративні права можуть бути здійснені за умови прийняття відповідних рішень загальними зборами учасників. Як правило, рішення загальних зборів товариства приймають простою або кваліфікованою більшістю голосів. Отже, ті учасники, які не брали участі в голосуванні або голосували «проти», тобто стали меншістю, повинні «підкоритися» волі більшості.

У цьому контексті треба відзначити, що «умовне підпорядкування» меншості волі більшості в господарському товаристві не суперечить природі цивільних відносин. Відповідно до ч. 1 ст. 88 Цивільного кодексу України, органи управління товариства та порядок прийняття ними рішень указують у статуті. Статут товариства як локальний правовий акт є вольовим актом, оскільки його затверджують самі засновники (учасники). Зміст статуту становлять ті умови, на яких засновники (учасники) надали згоду його виконувати, вони мають дотримувати взяті на себе зобов'язання. Відповідно до ч. 1 ст. 117 Цивільного кодексу України, додержувати статут і виконувати рішення загальних зборів повинні не лише засновники господарського товариства, а й інші особи, які стають учасниками товариства вже після його створення. Отже, засновники товариства, а також інші його учасники добровільно приймають на себе виконання зобов'язань, які виникають зі статуту чи рішень органів управління. На момент заснування товариства або вступу до нього не має місця підпорядкування волі однієї особи волі іншої. Тому під час здійснення корпоративних прав, яке обумовлене рішеннями загальних зборів, не відбувається перевага (панування) волі одного суб'єкта правовідношення над волею іншого. На встановлення умов здійснення суб'єктивних корпоративних прав більшістю меншість заздалегідь дала згоду,

оскільки погодилася виконувати положення статуту й рішення органів управління товариства. «Учасники завжди мають вибір, як їм поводитися. Підкорення ж виникає там і тоді, де й коли особи вибору не мають» [7, с. 13]. Ця позиція відображена в Рішенні Конституційного Суду України від 11 травня 2005 року у справі про офіційне тлумачення положень ч. 2 ст. 28 Закону України «Про господарські товариства». Конституційний Суд України, зокрема, дійшов висновку, що «коли установчими документами акціонерного товариства закріплено переважне право акціонерів товариства на придбання акцій, які відчужуються іншими акціонерами цього товариства, то це не є обмеженням права власника акцій володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, оскільки, підписуючи в межах чинного законодавства України установчі документи товариства, акціонер добровільно погоджується на встановлення особливого порядку відчуження об'єктів своєї власності, беручи при цьому на себе відповідні зобов'язання».

У договірних цивільних відносинах теж має місце «підпорядкування» волі однієї сторони договору волі іншої (контрагента), однак таке «підпорядкування» обумовлюють під час укладання договору, який є актом вільної згоди. Наприклад, згідно зі ст. ст. 848 і 849 Цивільного кодексу України, замовник має право давати підряднику обов'язкові до виконання вказівки. Довіритель за договором доручення може здійснювати контроль за ходом виконання його доручення й вимагати від повіреного вчинення на свою користь дій, щодо яких досягнута згода (ст. 1006 Цивільного кодексу України). Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1121 Цивільного кодексу України, користувач за договором комерційної концесії зобов'язаний дотримуватися інструкцій і вказівок праволодільця. За влучним висловом співавторів відомої колективної монографії: «... говорити про владне підпорядкування учасників корпоративних відносин – це те саме, що наводити приклад владного підпорядкування у випадку застосування примусу до виконання боржником свого обов'язку в натурі» [8, с. 36].

Із запровадженням до вітчизняного законодавства інституту корпоративного договору (договору між акціонерами) кількість прикладів зобов'язального («примусового») впливу одних учасників корпоративного правовідношення на інших істотно зростає. Так, згідно з ч. 1 ст. 26-1 Закону України «Про акціонерні товариства», за договором між акціонерами його сторони зобов'язуються реалізувати в спосіб, передбачений таким договором, свої права та/або утримуватися

від реалізації зазначених прав. Договором між акціонерами може бути передбачено обов'язок його сторін голосувати в спосіб, передбачений таким договором, на загальних зборах акціонерів товариства, погоджувати придбання або відчуження акцій за заздалегідь визначеною ціною та/або в разі настання визначених у договорі обставин, утримуватися від відчуження акцій до настання визначених у договорі обставин, а також учинити інші дії, пов'язані з управлінням товариством, його припиненням або виділом із нього нового товариства. Договір між акціонерами може передбачати умови або порядок визначення умов, на яких акціонер – сторона договору зобов'язаний придбати або продати акції товариства, і визначати випадки (які можуть залежати чи не залежати від дій сторін), коли такий обов'язок виникає. Наведені приклади не заперечують, а, навпаки, підтверджують цивільно-правові засади здійснення та захисту корпоративних прав, оскільки впливають із договору в цивільному праві – корпоративного договору.

Варто підтримати позицію тих учених, які вбачають у цивільному, а отже, і корпоративному правовідношенні організаційні (управлінські) ознаки. Однак ці організаційні особливості не виводять корпоративні відносини зі сфери цивільних. Навпаки, цивільні відносини поглинають собою організаційні (управлінські) елементи. Так, на думку Я.М. Шевченко, «розвиток цивільного обороту викликав ускладнення щодо регулювання відносин між суб'єктами майнових відносин організаційних форм, які визначаються як корпорації, що породило своєрідну форму цивільних правовідносин, так зване корпоративне право. Корпоративні відносини виникають між учасниками управління майном корпорації, а також між учасниками і самою корпорацією. Тут відбувається поєднання управлінських і цивільних засад, з перевагою і підкоренням управлінських засад майновим інтересам і правомочностям» [9, с. 9]. Окрім того, на думку І.В. Спасиво-Фатєєвої, не всі управлінські відносини є адміністративними. «Зокрема, такими не є корпоративне управління, що слугує забезпеченню необхідної самоорганізації корпорацій. У такому разі корпоративні відносини мають розумітися як цивільно-правові, хоча як такі у ст. 1 ЦК України вони не вказані» [10, с. 88].

У сучасних умовах здійснення та захист корпоративних прав мають місце в межах цивільного правовідношення. Корпоративні права є різновидом цивільних прав, які реалізують поведінкою різних суб'єктів (власною поведінкою управленої особи й взаємною поведінкою управленої та зобов'язаної сторін).

Окремі особливості здійснення та захисту корпоративних прав не суперечать засадам, які лежать в основі цивільних відносин.

Висновки

Сучасна корпоративно-правова теорія ще не винайшла іншого механізму здійснення (захисту) корпоративних прав, який не відповідав би засадам здійснення та захисту цивільних прав.

Здійснення та захист корпоративних прав за умови прийняття рішень товариством більшістю голосів не дають підстав для виділення самостійної засади.

Наявність певних особливостей здійснення та захисту корпоративних прав не спростовує їх цивільно-правової природи.

Список використаних джерел:

1. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. Москва : ЗАО Юстицинформ, 2005. 208 с.
2. Кузнецова Н. Основні методологічні засади сучасного цивільного права України. *Право України*. 2009. № 8. С. 12–14.
3. Щербина В. Правова природа корпоративних відносин. *Українське комерційне право*. 2006. № 7. С. 10–14.
4. Батрин С.В. Корпоративні правовідносини: питання рівності, майнової самостійності та вільного волевиявлення. *Економіка та право*. 2009. № 3. С. 128–131.
5. Корпоративне право України : підручник / В.В. Луць, В.А. Васильєва, О.Р. Кібенко, І.В. Спасибо-Фатєєва та ін. ; за заг. ред. В.В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 384 с.
6. Жорнокуй Ю.М. Цивилистическая основа реализации субъективного корпоративного права : монография. Харьков : Золотая мяля, 2012. 186 с.
7. Сліпенчук Н.А. Цивільно-правові способи захисту корпоративних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014. 212 с.
8. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти) : монографія / за заг. ред. В.В. Луця. Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. 320 с.
9. Шевченко Я.М. Поняття захисту і охорони цивільних прав та інтересів у цивільному праві України. *Охорона і захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / за загальною редакцією академіка НАПрН України Я.М. Шевченко*. Харків : Харків юридичний, 2011. 528 с.
10. Спасибо-Фатєєва І. Вчення про корпоративні права і цивілістична доктрина. *Право України*. 2014. № 6. С. 84–92.

Volodymyr Tsikalo. Principles of realization and protection of corporate rights: concepts and types

The paper deals with the fundamentals of exercise and protection of corporate rights.

Fundamentals of exercise and protection of corporate rights should be considered as fixed by law general (basic) provisions that determine the forms and express the ways of behavior of subjects of corporate relations.

Considering the provisions of the Civil Code of Ukraine as well as the general sense of acts of the branch corporate legislation, there can be outlined the following fundamentals of exercise and protection of corporate rights: 1) exercise and protection of corporate rights by free will and at the discretion of their subjects ("freedom" in exercise of corporate rights); 2) exercise and protection of corporate rights reasonably and in good faith ("good faith and reasonableness" in exercise of corporate rights); 3) exercise and protection of corporate rights in correlation with a size of a share in the statute capital ("correlation with a size of a share in the statute capital" when exercising and protecting corporate rights).

The correlation with a size of a share in the statute capital of an economic partnership can be of two types: 1) correlation with the value of the share owned by a particular participant (stockholder) of a partnership (for example, according to part 1 of Art. 89 of the Law of Ukraine "On Joint Stock Companies", stockholders owning common shares have the right to participate in the distribution of the company's property in proportion to the number of shares owned by them: this kind of correlation should be called "proportionality" in exercise and protection of corporate rights); 2) correlation with a certain percentage in the statute capital provided for by law (for example, according to part 4 of Art. 65-2 of the Law of Ukraine "On Joint Stock Companies", stockholders who became the owners of a dominant controlling block of shares (95 percent or more of common shares), have the right to forced redemption of their shares from other shareholders (the right to "displacement"): this type of correlation is called "commensurability" in exercise and protection of corporate rights).

This fundamental of exercise and protection of corporate rights provides grounds to distinguish an independent criterion for their classification. According to the type of correlation with the size of the share in the statute capital, corporate rights of participants of economic partnerships can be divided into two types: a) corporate rights that are subject to exercise and protection in proportion to the value of the share owned by the participant ("proportional corporate rights"); b) corporate rights that are subject to exercise and protection commensurably to a certain percentage of the share provided for by law ("commensurable corporate rights").

Key words: exercise and protection, corporate rights, proportionality, correlation, commensurability.